

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE BAĞLACI OLARAK KULLANILAN “ve” VE “dA” HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

SOME REMARKS ON “ve” AND “dA” AS LINKS BETWEEN SENTENCES IN TURKISH

Ahmet Şefik ŞENLİK*

ÖZ

Bu makale Türkiye Türkçesinde cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *ve* ve *dA* hakkında bazı mütalaaları ihtiva etmektedir. Söz konusu edatlar, menşe ve etimolojik tahlile dair birkaç nottan sonra sentaks, semantik ve cümleler arasındaki bazı irtibatlandırıcı özellikleri bakımından değerlendirilmektedir. Türkçede kullanılan *ve*’nin metin içerisinde biri simetrik diğeri asimetrik olmak üzere gerçekten iki farklı anlamı mı var, bağlanan cümlelerin yerini bir anlam kaybı olmaksızın değiştirmek mümkün müdür, bu hususta *dA*’nın durumu aynı koşullarda nedir, gibi sorulara cevap aranmaktadır. Başka bir hususu, metin içinde *aracı* ve *artçı* olarak tabir edebileceğimiz farklı pozisyonlar alabilen bir birim olan *dA*’nın durumu oluşturuyor; *dA*’nın bulunduğu yere göre farklılaşan irtibatlandırıcı fonksiyonunun türleri ortaya konmaya çalışılıyor. Son hususu ise zarf cümleleri ve temel cümleler arasında yer alabilen *ve* ve *dA* oluşturuyor.

Anahtar Kelimeler: Bağlaçlar, *ve*, *dA*, cümleler arası simetri, Türkçe söz dizimi, *-(y)Ip* gerundiumu.

ABSTRACT

This paper deals with conjunctions *ve* and *dA*, which connect sentences in Turkish. After a short section about their origins and etymological analyses we deal with them according to their syntactical and semantic functions and certain connective properties in texts. So we ask the questions whether *ve* has really two different meanings, symmetrical and asymmetrical, in different types of texts, and what about *dA* in the same environment, and whether it is possible to change the places of the sentences without losses in meaning. Another subject is about *dA*, which can be used as a connective word in different places in the text, i.e. as interface and postpositive unit. What is the connective function in those different positions? The last question is about the functions of *ve* and *dA* between gerundial/adverbial clauses and main sentences

Keywords: Conjunctions, *ve*, *dA*, symmetry between sentences, Turkish syntax, the *-(y)Ip* gerund.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

“Sanat eserleri tinsel varlıktan doğar.”

Hegel

0. Giriş

Bu incelemede Türkçenin bazı tarihî devrelerinde birbirlerinin eşanlamlısı kabul edilmiş olan, Türkiye Türkçesinde halen çok yaygın olarak kullanılan ve diğer vazifelerinin yanı sıra cümle bağlacı işlevi de gören iki edat, **ve** ve **da** üzerinde durulacak. Bu bağlaçların hangi türden cümleleri bağladığı, bazı farklı metin türlerinde nasıl bir işleyiş arz ettikleri, taşıdıkları anlamlar, ne çeşit imkanlara sahip ve ne çeşit sınırlamalara tabi oldukları asıl mevzumuzu teşkil edecek. Buradaki değerlendirmeler zikredilen bağlaçların bütün görev alanlarını kapsayıcı bir analiz iddiasında değildir. Makalede yalnızca bazı kritik noktalara temas edilecek. Türkçeden yola çıkarak yapacağımız analizin diğer doğal dillerdeki benzer durumlar için de fikir verici olacağını umuyoruz.

Evvla edatların menşeleri ve tarihî seyirlerine kısaca değinerek bazı yanlış iddiaları bertaraf etmekte fayda var.

1. Menşe ve tarihçe

ve

Malum olduğu üzere **ve** edatı Arapça menşelidir. İslamiyet’in yayılmasıyla İslam medeniyeti coğrafyasında bulunan Türk lehçeleri dahil olmak üzere birçok dilde, her ne kadar Arapçadaki bütün işlev sahası ile olmasa da, oldukça önemli bir fonksiyon kelimesi olarak geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu edatın mevzuu-bahis görevi hem satır arası hem de birleşik metinli en eski Kuran meal ve tefsirlerinde **daki/dağı/dahı** ile karşılanmıştır.¹ Fakat tarihî süreç içerisinde bunlar **ve**’nin yerini tam manasıyla dolduramamışlardır; dolayısıyla Türkiye Türkçesinin tarihî devrelerinde **dahı** ve **ve** paralel olarak kullanılmıştır. Edat Arapça menşeli olmasından dolayı Cumhuriyet sonrasında bazı çevrelerce sevilmemiş, aleyhinde tasfiyeye yönelik bazı çalışmalar olmuştur. Fakat varlığını, fonksiyonlarını ve kullanım yaygınlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bununla birlikte kullanım şeklinde 19. asırdan itibaren birtakım yeni tasarruflar olduğunu da söylemek gerekir. Edatın kullanımının yaygınlaşması ve Türkçede yer edinmesinde, birçok başka Arapça unsurun Türkçeye dahil olmasındaki gibi, Farsçanın da rolü vardır. Bu arada Osmanlı Türkçesinde **u/ü/vü** şeklinde kullanılan edatın, **ve**’den farklı olarak Farsça menşeli olduğunu belirtmekte fayda var (etimolojik tahlil için bkz. Jensen 1931: 188).

¹ bkz. Zajaczkowski 1934; Topaloğlu 1976 ve 1978.

Ve kelime cinsi olarak edatlar grubuna dahildir; günümüz Türkçesindeki sentaktik fonksiyonu ise kelimeleri, kelime gruplarını, bitimli (finite) veya bitimsiz (infinite) cümleleri hiyerarşik bakımdan eş mertebeli olarak birbirleri ile bağlamaktır. Bu çalışmada bizi ilgilendiren tarafı, daha ziyade bitimli cümleler arasındaki bağ fonksiyonudur; cümle bağlacı oluşudur. Pozisyon olarak Latince'deki *et* gibi bağladığı cümleler arasındaki fiziki sınırı tercih eder, yani *aracı* bir bağlacıdır (krş. Şenlik 2012). Temelde sadece ekleyici, katıcı (additive) bir fonksiyonu ve anlamı vardır; cümleleri derleyip toparlar, bir araya getirir. Bununla birlikte Turan *ve* için “then, therefore” anlamlarını veriyor ve edatı zarf sınıfına (“adverbs of inference and result”) dahil ediyor (2000: 95 ve 97). Edatın zarf olarak nitelendirilmesinin kabul edilemezliğine ek olarak, ‘sonra, bu yüzden’ gibi anlamların da ancak mevcut metindeki bağlamdan çıkarılabileceğini, bunların *ve*’nin temel anlamları olmadığını burada ifade etmek isteriz.

Staal İngilizceden yola çıkarak doğal dillerde *ve*’nin (“and”) en az iki anlam taşıdığını iddia ediyor (1968: 79). Yazara göre bu *ve*’lerden birisi simetrik ilişki kurabilirken, yani $(A \text{ ve } B) = (B \text{ ve } A)$ olabilirken, diğeri ancak asimetrik ilişkiler için kullanılıyor, yani $(A \text{ ve } B) \neq (B \text{ ve } A)$ oluyor.² Buna göre bağlaç bu manaları ve imkanları bizzat kendi üzerinde taşımış oluyor. Bu hususa aşağıda tekrar değineceğiz.

Ve’nin bağladığı cümleler arasında semantik bakımdan hem sebep-sonuca dayalı bir ilişki hem ardışıklık ilişkisi hem de her ikisi birden olabilir ya da bunlardan hiç birisi olmayabilir. Zikredilen türden bir semantik irtibat, bizatihi *ve* tarafından temin edilmemektedir. Kanaatimizce *ve*’ye ekleyicilik, katıcılık fikri dışında verilen bütün manalar edatın deruhte ettiği, tabiatında var olan anlamlar değil, ancak kontekste bağlı olarak istihraç yoluyla elde edilebilecek manalardır. Zira *ve* ile birbirlerine bağlanmış iki cümle arasındaki ardışıklık, sebep-sonuç gibi muhtemel mana ilişkileri, *ve* atıldığı zaman ortadan kalkmaz.

da

İki cümle arasındaki fiziki sınır pozisyonunda (*aracı bağlaç* olarak) kullanıldığı gibi, sınır sonrası pozisyonlarda da (*artçı bağlaç* olarak) görev yapan Türkçe menşeli bir edattır. Kullanıldığı pozisyonlar ve fonksiyonlar bakımından Latince’nin hem *aracı bağlacı et* ile hem de -özellikle- vurgusuz *artçı bağlacı -que* ile kıyaslanabilir³ (*aracı ve artçı kavramları için bkz. Şenlik 2012*).

² “The ‘and’ of a natural language such as English has at least two kinds of meaning. Firstly, ‘and’ is equivalent to the logical connective in that it is symmetric, i.e. it is used in such a way that ‘A and B’ has the same meaning as ‘B and A’. This ‘and’ may be called ‘and₁’. In other meanings of English ‘and’ where we may call it and₂,” there is no such symmetry. There, the meaning of ‘A and₂ B’ need not be the same as that of ‘B and, A’. For example, one meaning of ‘and₂’ could be equated with ‘and₁ subsequently’; another with ‘and₁ in consequence’.”

³ bkz. Pinkster (1988: 383), Kurz (1993: 28).

Hem işlevsel benzerlik hem de fonetik uygunluktan dolayı olsa gerek, **da** edatının **taḳı**'dan (Osm. **daḥı**) türediği görüşü Türkoloji'de yaygındır. Bu görüş Budagov'dan itibaren birçok Türkolog tarafından benimsemiştir (1869: 577). **Taḳı** kelimesi Orhun Kitabeleri'nde geçmektedir; *eklemek*, *takmak* manasına gelen **taḳ-** fiiline **-I** gerundium ekinin eklenmesi suretiyle oluşmuştur. Daha sonraki devrelerde edat çok fonksiyonlu ve işlek bir hale gelmiştir. Aynı şekilde Osmanlı metinlerinde de **daḥı** olarak çok yaygın ve çok fonksiyonlu bir şekilde görülür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, edat diğer fonksiyonlarının yanı sıra ilk tercümelerde **ve**'yi karşılamak üzere kullanılmıştır. Kutsal metinlerden yapılan tercümeler şüphesiz daha büyük bir titizlik ister, bunlarda asla sadık kalmak esastır. Bu bağlamda **daḥı** ve **da** edatlarının her ikisinin de **ve** karşılığında kullanılmış olması manidardır,⁴ mesela İbraniceden Karaimceye yapılan bir Tevrat tercümesinde İbranice **ve** karşılığı olarak **da**⁵; Arapçadan yapılan Kuran tercümesinde yine **ve** karşılığında **daḥı**⁶ kullanılması gibi. Mansuroğlu **taḳı**'nın Divanü Lügati't-Türk'te [aracı] bağlaç olarak kullanımına işaret ediyor (1955: 62). Köktürkçe devresinde **taḳı** kelime olarak bulunmakla birlikte, aracı bağlaç olarak hiç bir zaman kullanılmamıştır (krş. Temir 1956). **Taḳı**'nın daha sonraki devrelerde aracı bağlaç olarak ortaya çıkmış olması, onun bu fonksiyonu edinmesinin ve bu fonksiyonda kullanımının yaygınlaşmasının yabancı dil tesiri ile gerçekleştiği izlenimini veriyor.

Tekin her ne kadar çok kesin bir ifadeyle "Türkçemizde da/de bağlayıcısının kullanılmağa başlaması oldukça yenidir. XIII, XIV. ve XV. yüzyıllar Anadolu metinlerinde bu edata raslanmaz" şeklinde bir görüş beyan etse de bu doğru bir tesbit değildir (1958: 276).⁷ Aksine **da** Anadolu yazı geleneğinin ilk yüzyıllarından itibaren görülür. Ayrıca Anadolu sahasında 13.-15. yüzyıllar arası dahil olmak üzere **daḥı** ve **da** paralel olarak aynı metinde yer alabilmektedir (bkz. mesela Yunus Emre Divanı). **da** edatının düşünüldüğünden daha arkaik olduğuna başka bir delil de 13.-14. yüzyıla ait Codex Cumanicus teşkil eder (bkz. Kuun 1880: 290). Bu, ayrıca edatın yalnızca Oğuz Türkçesinde değil, eskiden beri Kıpçak sahasında da mevcut bir kelime olduğunu gösterir.

Daḥı ve **da** arasındaki fonetik ve işlevsel benzerliğin sevk ettiği genetik yakınlık düşüncesiyle birtakım etimolojik izahlar yapılmıştır. Tekin tek bir yerde karşılaştığı **daḳ** şekline yola çıkarak ve bir de **dax** şekli varsayarak "**daḥı** > **daḳ** > ***dax** > **da**" şeklinde bir etimolojik izah teklif ediyor (1958: 276-277). Bu izah tarzı, genel ses değişmesi kaideleri bakımından tatminkar değildir. Eğer **da** edatının **taḳı/daḥı**'dan türediği kabul edilecekse öncelikle bu ayrılmanın 13. asırdan evvel olduğunun kabul edilmesi gerekir; etimolojik gelişme ise Tekin'in teklif ettiği gibi değil, ancak şu şekilde izah edilebilir:

⁴ *ve* : Arapçada و , İbranicede ו

⁵ "ol kök'arni da ol jerni" (Pritsak, 1959: 331, Menges 1968: 182) "gökleri ve yeri".

⁶ "Andan oğul gälmädi, daxý ol kimsädän toğmadý" (Zajaczkowski 1937: 77) (İhlas Suresi, 3. ayet).

⁷ Ergin burada Tekin'le benzer görüştedir (1985: 359), krş. Deny 1921, Elöve 1941, Hacıeminoğlu 1992.

(*taḳı* >) *dahı*/dağı > *dahı*/dağı (*daı* –diftonglu-) > *dā* > *da* > *da* (*DA*)

Bununla birlikte iki kelime arasındaki genetik akrabalığın yalnızca muhtemel olduğunun, mutlak bir kesinlik arz etmediğinin altını çizmekte fayda var. Edatın menşei hakkındaki başka görüşler de vardır. Bunlardan birisi, mana benzerliğine dayanarak *da*’nın *y(e)me/ma*’dan türediğidir, ki bu, ses hadiseleri bakımından pek tatmin edici görünmüyor (Ergin 1985:360). Adamović *da* edatının Eski Türkçede mevcut olan *yıta* kelimesinden türediğini iddia ediyor (2006). Ağca ise *da* edatının kökeninin kendinden başka hiçbir sözcük/edat olmadığı, edatın yazılı metinlerin ortaya çıkmasından önce de bu şekliyle mevcut olduğu görüşünde (2013). Yazar ayrıca “bugün Türkiye Türkçesinde edatın hiçbir surette ünsüz uyumuna tâbi olmaması, başka bir ifadeyle kendisinden önceki sözcüğün yapısına göre değişkenlik göstermemesi, bu konuda direnç göstermesi edatın orijinal şeklini koruduğunu” ifade etmektedir (2013: 106). Zannediyoruz, burada imla kuralları ile fonolojik hususiyetler birbirleriyle karıştırılmaktadır. Günümüzde, standart Türkçede her ne kadar ‘*kapıyı aç da gireyim*’ şeklinde yazmak zorunda isek de bunu ‘*kapıyı aç ta giriyim*’ şeklinde telaffuz etmekteyiz. Yani *da*’nın ünsüzü kendinden evvelki ünsüze fonolojik kaideler çerçevesinde uyum göstermektedir.

Zikredildiği üzere her iki edat da çok fonksiyonludur; Mundy *dahı* edatının “ara bağlayıcı [aracı bağlaç], (hem sıfatlar hem zarflar için) ön niteleyici ve vurgusuz edat [artçı bağlaç] olarak şaşırtıcı bir kullanım çeşitliliği” arz ettiğini ifade eder (1955: 287).⁸ Günümüz Türkçesinde *da* edatı Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi devresindeki *dahı*’nın hemen hemen bütün işlevlerini üstlenmiş gibidir. Buna göre *da* edatı, tıpkı *dahı* gibi hem aracı hem de artçı pozisyonda farklı anlamlarda kullanılabilmektedir.

İkiden fazla cümlelerin bağlanması halinde bu bağlaçlar daha önceki devrelerde Arap sentaksının etkisiyle sıralanan her cümle arasına konulabiliyordu.⁹ Bunların artık sadece sondaki iki cümlelerin arasına getirilebiliyor oluşları ve daha önceki cümlelerin virgülle bağlanmaları Türkiye Türkçesinin sentaksının Osmanlı devresinden farklılaşan taraflarından birisidir. Bu yenilik 19. asırda Batı sentaksının (özellikle Fransızcanın) tesiri ile ortaya çıkmıştır. Eski kullanıma dair iki örnek verelim:

(sultānum şimdi gün kızgundur) *ve* (çeri yorgundur) *ve* (‘aduv azgundur)

(ammā sultānum buña bennālar gerek) *dahı* (ırğadlar gerek) *dahı* (kirecine taşına etmegine aşına nice dürlü harc gerek)

⁸ krş. Temir 1956, Hacıteminoğlu 1992, Tiken 2004.

⁹ bkz. Reckendorf 1921: 316, Fischer 1987, krş. Gencan 1975.

2. Metin tipleri ve bağlaçların semantik cepheleri

Metinler birbirleriyle içerik bakımından alakalı cümlelerin bir araya getirilmesi ile kurulur, genişletilir. Kurulan metinlerde cümleler arasında ardışıklık, eş zamanlılık, zıtlık, sebep-sonuç, amaç, şart, sınırlandırma, gibi muhtelif semantik ilişkiler söz konusu olabilir. Arzu edilen ilişkinin insicamlı bir şekilde tesisi için biçimsel bazı yöntemlere başvurulabilir ve bu maksatla zamirler, proformlar, bağlaçlar, zarf bağlaçlar, cümle yüklemelerini bitimsizleştirerek bir başka cümle-nin içine entegre etme, cümle içerisindeki unsurların konu-yorum (topic-comment) bakımından yerlerinin düzenlenmesi, yazılı metinlerde noktalama işaretleri, konuşma metinlerinde vurgu vs. gibi araçlar kullanılabilir.

Aşağıda, farklı semantik ilişkilerle irtibatlandırılmış cümlelerin oluşturulduğu metinlere ve söz konusu bağlaçların bu metinlerdeki durumlarına göz atacağız.

2.1. Yalın Sıralama

Yukarıda Staal'dan (1968: 79) iktibasla bahsedilen iddia çerçevesinde *ve* bağlacının farklı manalar taşıyıp taşımadığının, gerçekten bir simetri veya asimetri tesis etme kudretinde olup olmadığının tesbiti için, bazı metin tipleri içerisinde bir ameliyeye tabi tutulması gerekecek. Aynı metin tipleri üzerinde *da* bağlacının işleyişi de değerlendirilecek. Bu işlem için öncelikle yalın sıralama tekniği ile bir araya getirilmiş, bitimli yüklem morfolojisi arz eden cümlelerle metin tipleri (M) teşkil edilecek. Sonra her iki bağlaç da bu metin tiplerinde teste tabi tutulacak.

Metin tiplerini, ihtiva ettikleri cümleler arasında ardışıklık (A) ve/veya sebep-sonuç (S) ilişkilerinin var olup olmadığı özelliklerine göre oluşturacağız. Bunu da (+) ya da (-) işaretleriyle belirteceğiz. Buna göre şu dört metin tipi (M) söz konusu olabilir:

M ₁) Üşüdüm. İçeri girdim.	A+	S+
M ₂) Yemek yedik. Eve gittik.	A+	S-
M ₃) Yorgundum. Yatıyordum.	A-	S+
M ₄) Şarkı söylüyordu. Dans ediyordu.	A-	S-

Öncelikle ardışıklık noktainazarından değerlendirelim. Metinleri meydana getiren cümleler arasında eğer ardışıklık ilişkisi varsa satır sıralaması kronolojik akışa denk olarak inşa edilir. Yani kronolojik önceliği olan fiil/önerme (cümle) Latin yazı sistemine göre solda, kronolojik olarak sonra vuku bulan fiil onun sağında yer alır. Yine sebep sonuç ilişkisinde, sebepler sonuçlarından zaman ba-

kımından önce vuku buldukları için, satır sıralamasında genellikle önce (solda) sebep, sonra (sağda) sonuç cümlesi yer alır. Bu zikrettiğimiz tabii sıralamadır. Fakat pragmatik niyetlere göre bu sıralama değişebilir, tersine çevrilebilir. Eğer sağdaki fiil daha önce vuku bulmuşsa bunu öncekilik (anteriority) ifade eden bir unsurla (*-mİştİ*) belirtmek gerekir. Aksi halde ifade edilmek istenen maksat hasıl olmaz. “Üşüdüm. İçeri girdim.” metninde üşümek, içeri girmekten önce vuku bulmuştur (ayrıca üşüme, içeri girmenin sebebidir). Bunu “İçeri girdim. Üşüdüm.” şeklinde ters çevirirsek, bu defa içeri girmenin üşümekten önce vuku bulduğu anlaşılır (ayrıca içeri girmek, üşümenin sebebi olarak anlaşılır). Belirttiğimiz gibi, yanlış anlaşılmaya mahal bırakmamak istiyorsak, cümlelerin yerini değiştirdiğimiz zaman bunu öncekilik ile belirtmemiz lazım gelir: “İçeri girdim. Üşümüştüm.” Bu durumda üşümek yine içeri girmenin sebebi olarak anlaşılır. M_2 ’de de durum aynıdır. Yalnız sebep-sonuç ilişkisi burada yoktur. Hülasa, M_1 ve M_2 ’de simetrik bir yapılanma yoktur. Başka hiç bir işlem yapmaksızın cümlelerin yerleri değiştirildiğinde olay akışının sıralaması da değişir.

M_3 ve M_4 ’te bir ardışıklık ilişkisi söz konusu değil. Fakat eşyanın tabiatı uyarınca sebepler sonuçlarından önce vuku bulurlar ve bu yüzden uygun olanı M_3 ’teki gibi sebep bildiren cümlenin önce zikredilmesi ve satır sıralamasında solda yer almasıdır. Sebep-sonuç münasebeti ihtiva eden fakat ardışıklık ilişkisi bariz olmayan metinlerde duruma bağlı olarak takdim-tehire müsamaha gösterilebilir. Ne ardışıklık ne de sebep-sonuç ilişkisiyle tesis edilmiş olan M_4 ’te ise cümlelerin yerlerinin değiştirilmesi anlamı değiştirmez, burada bu anlamda simetrik bir ilişki, bir denge vardır.

2.2. Bağlama

Şimdi örnek metinlerin *ve* ve *da* ile bağlanma durumuna göz atalım. Söz konusu bağlaçlardan *ve*’nin Türkçede bağlanan cümleler arasında simetri ya da asimetri oluşumuna bir katkısının olduğunu düşünmüyoruz. Başka dillerde durum farklı olabilir, buna aşağıda değineceğiz.

Türkçede önermelerin yerleri yalın sıralamada hangi şartlara ve kurallara göre düzenleniyorsa *ve* ile bağlandıkları zaman da aynı şekilde düzenlenir.¹⁰ Yukarıda, yalın sıralamada verilen örnek metinler, aşağıdaki *ve* ile bağlamış halleriyle mukayese edildiği takdirde, *ve* bağlacının simetri/asimetri durumunu belirleyici bir işlevi olmadığı görülür.

Yukarıda, *ve*’ye atfedilen *sonra, bu yüzden* (“then, therefore”) gibi anlamlardan bahsetmiş ve bağlacın bizzatı bu anlamları taşımadığını ifade etmiştik.

¹⁰ Yalın sıralamada verilen metin tiplerinin bağlama tekniği söz konusu olduğunda, olay akışının satır sıralamasında takdim-tehir edilmesi halinde bir öncekilik unsuru kullanılmak suretiyle tashih edilmesinin, yani **İçeri girdim ve üşümüştüm* kuruluşunun, istisnai bir durum olarak mümkün olmadığını ifade etmek gerekir.

Aşağıdaki metinlerden M_1 , M_2 ve M_3 ’te cümleler arasında bu tür bir semantik ilişki söz konusudur. Fakat bu mana münasebeti **ve** olmadan da kontekstte zaten mevcuttur; münhasıran **ve**’ye atfedilemez.

ve ile

- M_1) Üşüdüm ve içeri girdim
- M_2) Yemek yedik ve eve gittik.
- M_3) Yorgundum ve yatıyordum.
- M_4) Şarkı söylüyordu ve dans ediyordu.

dA ile (aracı bağlaç olarak)

- M_1) Üşüdüm de içeri girdim
- M_2) Yemek yedik de eve gittik.
- M_3) Yorgundum da (ondan) yatıyordum.
- M_4) *Şarkı söylüyordu da dans ediyordu.

Önermeler arasında ardışıklık, sebep-sonuç ya da karşıtlık¹¹ (adversativity) ilişkisi yoksa **dA** bağlacı kullanılmaz. Bu yüzden M_4 ’te olduğu gibi simetrik bir ilişki söz konusuysa günümüz Türkçesinde bu bağlacın kullanımı uygun değildir. Başka bir ifadeyle, aracı **dA** bağlacı ile bağlanan cümleler arasında mutlak surette asimetrik bir ilişki olmak zorundadır. Lewis Türkçede **dA**’nın [aracı bağlaç olarak] kullanımına dair haklı olarak, İngilizceye genellikle “and” ‘ve’ olarak tercüme edildiğini ama bu edatın sıkça “and then” ‘ve sonra’, “and so” ‘ve böylece/ve bu yüzden’ ya da “but” ‘ama’ manalarını çağrıştırdığını belirtiyor (1967: 207).¹²

Bununla birlikte **dA**’nın günümüzdeki kullanımına muhalif olarak **dahı**’nın Türkçenin tarihi devrelerinde simetrik metinleri de bağlayabildiğini belirtelim.

3. Artçı bağlaç olarak dA

Bahsedildiği gibi asimetrik ilişkili cümleleri bağlamak üzere aracı bir bağlaç olarak işlev gören **dA** edatı, konum itibarıyla aynı zamanda artçı bağlaç olarak da kullanılır. Daha evvelki bir makalemizde edatın bu yönünü açıklar mahiyette “bağlaç, bağlanan iki cümle arasındaki fizikî sınırından sonra geliyorsa *artçı bağlaç* olarak isimlendirilebilir” ifadesini kullanmıştık (Şenlik 2012). Bu konum, dil bili-

¹¹ Gördüm de alamadım, örneğindeki gibi.

¹² “When it comes between two words which it connects, it can usually be translated ‘and’, but often it has an overtone: ‘and then’, ‘and so’, or even ‘but’” (krş. Deny 1921: 670 ff., Kononov 1956: 539, Gadžieva & Serebrennikov 1986).

mi çevrelerinde Hint-Avrupa dillerindeki benzer edatlara ilişkin tanımlamaları dolayısıyla İsviçreli filolog Jacob Wackernagel’in (1853-1938) ismine izafeten teklif edilen ‘Wackernagelposition’ (‘Wackernagel’s law’) tabiriyle de tanınmaktadır.

Artçı **dA** Türkoloji literatüründe genellikle ‘enklitik’ bir edat olarak vasıflandırılmıştır. Bu tabirle edatın kendisinden önceki kelimeye sanki bir ek gibi ses uyumuyla yanaşan, vurgusuz bir kelimecik olduğu anlatılmak istenir. ‘Vurgusuz’ ifadesinden kasıt, aslında edatın pest ton taşıdığıdır. Haddizatında pest tonun edatın kendisine sağladığı bir katkı yoktur; bunun gayesi, daha ziyade kendisinden önceki unsurun tiz ton almasını sağlamak ve böylece ön plana çıkarılmasına, dikkat çekmesine vesile olmaktır. Bu husus aracı **dA** için de geçerlidir.

Artçı **dA**’nın işleyişi ve manası aracı **dA**’nıninkiyle aynı değildir. Ayrıca artçı **dA** için tek bir işlevin söz konusu olduğunu da söyleyemeyiz; edat yine kontekste bağlı olarak farklı şekillerde yorumlanabilir. Edatın bu pozisyonda genellikle birbirlerine karıştırılan en az iki farklı irtibatlandırıcı, bağlayıcı fonksiyonu vardır.¹³ Bu iki fonksiyonu şöyle izah edebiliriz:

1) Bağlaç, daha önce zikredilen ya da tasavvur edilen, iletişime katılanlar (hem alıcı hem gönderici) tarafından bilinen ya da bilindiği kabul edilen bir unsura/cümleye dikkat çekerek, kendinden önce gelen cümle unsurunu bir ekleme, katma fikri ile bu daha önce zikredilmiş olan veya tasavvur edilen referans noktasıyla irtibatlandırır. Edat bu işleviyle İngilizcede ‘also, too’, Almancada ‘auch’ ile karşılanabilir. Buna **dA₁** diyelim.

2) Bağlaç, daha önce zikredilen ya da tasavvur edilen, iletişime katılanlar (hem alıcı hem gönderici) tarafından bilinen ya da bilindiği kabul edilen bir unsura/cümleye dikkat çekerek, kendinden önceki cümle unsurunu öne çıkarıp içinde bulunduğu cümlemin tamamını bir mukabil oluş/hareket, bir kontrast fikri ile bu daha önce zikredilmiş olan veya tasavvur edilen referans noktasıyla irtibatlandırır. Burada **dA** kendisinden önceki unsurdan daha pest bir ton taşımaz. Edat bu işleviyle İngilizcede ‘and’, Almancada ‘und’ ile karşılanabilir. Buna da **dA₂** diyelim. Ayrıca bu **dA₂** bağlacının **ise** bağlacına yaklaşan bir mana ve işlevi olduğunu da belirtelim.

Şimdiye kadarki bir çok incelemede **dA**’nın diskur içindeki bağlayıcı özelliği genellikle göz ardı edildi. Artçı pozisyondayken cümle sınırları içinde yer almasının yanıltıcılığı sebebiyle cümle sınırını aşan irtibatlandırıcı özelliği üzerinde durulmadı. Metnin bütünlüğü ve önceki kontekst dikkate alınmadan bu edatı izah etmeye çalışmak başarılı bir netice vermez. Mesela aşağıdaki örneklerde

¹³ Ayrıca edatın çok, pek, gayet gibi sıfat zarflarından sonra klişeleşmiş bir kuvvetlendirme işlevi vardır. Csató ve Johanson’un “Çok da yakışıklı ‘And he is very good-looking’” örneğinde dA edatına attettikleri ‘and’ yorumu doğru değildir (1998: 217).

geçen “Ben de teşekkür ettim” cümlesinde *da*’nın fonksiyonu önceki kontekst bilinmeksizin izah edilemez.

- 1) (Herkes ona teşekkür etti.) Ben de teşekkür ettim. (*da*₁) (ekleme)
- 2) (O bana yardım etti.) Ben de teşekkür ettim. (*da*₂) (mukabil oluş)

Konuşma dilinde bu fark metnin öncesi olmasa da tonlama yardımıyla anlaşılabilir. Birinci cümlede <bén> üzerinde tiz ton, <dè> üzerinde pest ton vardır. Burada <de>nin fonksiyonu <ben>i <herkes>e katmak, eklemektir (İngilizcede: also, too; Almancada: auch). İkinci cümledeki tonlamada ise hem <bèn> hem de <dè> pest ton taşırlar, hatta bazen <ben> daha pest bir ton taşıyabilir; tiz ton <de>den sonra ortaya çıkar. Buradaki <de> ise bir yandan <ben>i vurgularken diğer yandan içinde bulunduğu cümlelerin içerik bakımından bir önceki cümleye mukabil olarak/kontrast halinde gerçekleştiği fikrini destekler. Deny’nin bu edatları zarf olarak nitelendirmesi her ne kadar doğru olmasa da [ikinci tipi kastederek] *da*’nın iki önerme arasında bir kontrast ilişkisi oluşturduğuna işaret etmesi önemlidir (1921: 265-266). Buraya ekleyebileceğimiz bir husus da, birinci cümledeki *da*₁ yerine Türkçede *dahi*’nin mümkün olduğudur; fakat ikinci cümledeki *da*₂ yerine *dahi* getirilemez. Bu bakımdan bu edatı lokatif ekinden ayırmak için gündelik hayatta genellikle müracaat edilen “*dahi* manasındaki *da*” gibi ifade tarzları da aslında yüzde yüz geçerli değildir.

Bu tür pozisyon ve fonksiyonda olan edatlar yalnızca Türkçeye mahsus değildir. Tesnière bunları “jonctif” (bağlayıcı) olarak nitelendirir ve bağlaçların Latince, Grönlandca, Yunanca gibi bazı dillerdeki pozisyon çeşitlerine değinir (1980: 222). Benzer bir edat kullanımının Moğolcada var olduğunu Poppe’den öğreniyoruz (1974). Ayrıca Farsçadaki *hem*’in bazı yönleriyle bu bağlaca (özellikle *da*₁’e) benzediğini de ifade etmeliyiz. Yine Macarcada *is* edatının *da*₁ ile, *pedig* edatının *da*₂ ile benzer işlevler üstlendiğini söyleyebiliriz.¹⁴ Arapçada *wa*, *fa*, *ammā* ... *fa*, ve *aydan* edatlarının semantik bakımdan birbirlerinden farklı kullanımları da Türkçedeki *ve* ve *da*₁/*da*₂ bağlaçlarının kullanımlarıyla mukayese edilebilir.

Aracı bağlaçların Köktürkçede son derece mahdut sayıda bulunması –ki kısmen zorlamayla bu gruba dahil edilmektedirler-, bağlaçlarla bağlama tekniğinin Türkçenin tercih ettiği bir yöntem olmadığı, daha sonraki devrelerde yabancı dil tesiriyle ortaya çıktığı ve/veya yaygınlaştığı görüşünü kuvvetlendirmektedir (bkz. Grönbech 1936). Fakat *taḡı*’nın Köktürkçede artçı pozisyonunda kullanıldığını biliyoruz, o halde bu artçı pozisyon tekniğinin asli Türkçe bir yöntem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (*taḡı* için bkz. Tekin 1968: 169; Eski Uygurcadaki kullanım için krş. Temir 1956, Gabain 1974).

¹⁴ Kıymetli meslektaşım Hakan Aydemir’e Macarcadaki durumun izahı için teşekkürü borç bilirim.

Osmanlı Türkçesi devresinde Türkiye Türkçesindeki **dA**’nın birçok işlevlerini yerine getiren **dahı**, özellikle artçı pozisyonda hem **dA**₁ hem de **dA**₂ için zikrettiğimiz anlam ve fonksiyonlarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi devresinden alınan aşağıdaki metinlerinden birincisindeki **dahı**, **dA**₁, ikincisindeki ise **dA**₂ fonksiyonunda kullanılmıştır.

1. (ol [seyyid hārūn] ilerü yürüdi) (ol [didigi sultān] **dahı** ilerü yürüdi görüldiler)

2. (arslan bu sözi kabūl etmedi) (sultān maḥmūd **dahı** gāzab edüp tūtup bağlatdı)

4. Zarf cümlecığı (zarf fiil eki) + ve/dA + temel cümle (=TC)

Zikredilen bağlaçlar sadece bitimli cümleler arasında kullanılmazlar. İki bitimsiz cümleyi hiyerarşik bakımdan eşit dereceli olarak birbirlerine bağlayabildikleri gibi, bazen bir bitimsiz cümle ile bitimli cümle arasında da yer alabilirler. Bu hususta çok ilgi çekici birkaç noktaya kısaca temas etmek istiyoruz.

Her ne kadar **-(y)Up** bir önermeyi diğerine bağlamakta yeterli ise de Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi devrelerinde **-(y)Up** zarf fiil eki ile bitimsizleştirilen cümlecik ile temel cümle arasında **ve**¹⁵ ve **dahı** (**dA**) yer alabiliyordu. Johanson burada **-(y)Up** gerundiumundan sonra gelen **ve** bağlacının bağlantı semantiğini belirginleştirme (“Verdeutlichung der Konnexiossemantik”) işlevi üstelendiğini ifade ediyor ve bu kombinasyon için **ve [sonra]** (“und [dann]”) karşılığını öneriyor (1992: 207 ve 1991). Fakat bu tür bir yorum sadece ardışık ilişki durumunda söz konusu olabilir. Söz konusu kombinasyon sadece ardışık önermeler arasında olmadığına göre, **ve [sonra]** izahı da کافی değildir. Bu yapının kontekste göre **ve [buna ek olarak]**, **ve [ayrıca]**, **ve [sonra]** suretinde yorumlanması daha yerinde olur (krş. Şenlik 2006: 187).

Günümüz Türkçesinde **-(y)Ip + ve + TC** kombinasyonu artık yanlış kabul edilir ve kullanılmaz.¹⁶ Fakat **-(y)Ip + dA + TC** kombinasyonu mümkündür ve çok da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kombinasyon üstelik **dA**’nın diğer bütün gerundiumlarla/zarf cümlecığı kurucularıyla oluşturabileceği kombinasyonlardan bir farklılık, bir ayrıcalık arz eder. Bilindiği gibi **-(y)Ip** zarf fiil ekinin diğer zarf fiil ekleriyle benzeşen ve onların hepsinden ayrılan birtakım tipik özellikleri vardır: Diğer gerundiumlar gibi eklendiği yüklemi/cümleyi söz dizimi bakımından temel cümleye bir unsur olarak bağlar, entegre eder ve hiyerarşik olarak bir

¹⁵ bkz. mesela Duda 1930: 103.

¹⁶ Johanson bu durumun aksini iddia ediyor; “Ali gelip ve gitti” gibi bir bağlantıya konuşma dilinde hiç de seyrek rastlanmadığını ifade ediyor (1991a: 108). Biz pek rastlamadık; fakat öyle olsa dahi bu, istisnai bir kullanıma değil, ancak basit bir ifade bozukluğuna işaret eder. Dolayısıyla bilimsel bir iddiaya karine teşkil etmemelidir.

alt pozisyona koyar. Bununla birlikte bunun eklendiği cümlecğin içeriği -diğer gerundiumların oluşturduğu cümleciklerinkinden farklı olarak- anlatım değeri bakımından temel cümlelerin içeriği ile eşdeğerdir. Yani tahkiyede temel cümleyi açıklar mahiyette bir yan malumat vermez, aksine temel cümle gibi asli bir bilgi verir; temel cümle önermesi için bir anlam eklentisi (modification) ve daralması/hususileşmesi (propositional restriction) söz konusu olmaz. Bu özellikleri dolayısıyla metinde olay sıralamasını/akışını tesis etmek için **-(y)Ip** gerundiumundan sıkça istifade edilir (ayrıntılı bilgi için bkz. Johanson 1991a, Şenlik 2006).

Durumu örnekle izah edecek olursak, *kapıyı kırıp içeri girdik* birleşik cümlesindeki *kapıyı kırıp* kısmı, sentaktik bakımdan bir cümlecik olarak *içeri girdik* temel cümlesine bağlanmış ve entegre edilmiştir. Lakin bu cümlecik -diğer gerundiumlarda görülenin aksine- temel cümle yüklemi için bir zarf cümlecği teşkil etmez; onun için tali bir anlam eklentisi durumunda değildir. Her iki yüklemde anlattığı, metin semantiği bakımından, tahkiye bakımından eşit mertebededir. Zikredilen cümleden anlaşılan *kapıyı kırdık ve içeri girdik*'tir. Bununla birlikte bu gerundiumun **dA** ile olan kombinasyonu, temel cümleyi *ve ondan sonra*, *ve böylece*, *ve bu surette*, *ve bu yüzden* gibi anlamlarla açıklar mahiyette yan malumatlar, arka plan bilgileri içerir. Bu çerçevede *kapıyı kırıp da eve girdik* birleşik cümlesindeki *kapıyı kırıp da* kısmı temel cümleyi açıklar mahiyette bir bilgi verir. **[-(y)Ip + dA]** kombinasyonu, verdiğimiz örnek cümlede tarz/suret ifade eder; burada Türkçeyi ana dili olarak konuşanların anladığı, *kapıyı kırmak suretiyle eve girdik*'tir (*kapıyı kırdık ve eve girdik*, değil). Nitekim mesela *içeri nasıl girmişler?* gibi bir sorunun cevabı, *kapıyı kırıp da girmişler* olabilir. Bu yapı başka bir kontekstte önce-sonra ilişkisi de ifade edebilir: *yemek yiyip de çıkalım* cümlesinden *yemek yedikten sonra çıkalım* anlaşılır (*yemek yiyelim ve çıkalım*, değil).

DA edatı **-(y)Ip** gerundiumu haricinde hiç bir gerundiumla/zarf cümlecği kurucusuyla söz konusu neticeyi vermez. Bu husus, **-(y)Ip** gerundiumunun farklılığını izah edebilecek kıstaslardan biri olarak da görülebilir. Buna paralel olarak **-(y)Ip + dA + TC** kombinasyonundaki **dA**'nın anlam bakımından aracı **dA** ile, diğer bütün gerundiumlarla/zarf cümlecği kurucularla kombinasyon oluşturabilecek **dA**'nın ise anlam bakımından artçı **dA** ile (umumiyetle **dA₁**) ile örtüştüğünü ifade etmemiz gerekir.

Johanson **dA**'yı iki cümle arasında sınır işareti olarak görüyor ve edat vasıtasıyla temel cümlelerin etki alanının sınırlandırıldığını ifade ediyor (1992: 209). Yazar, "Ali gelip de Hasan gitti" cümlesini "Ali geldi ve Hasan gitti" ("Ali kam und Hasan ging weg") şeklinde -anlatı içindeki konumu itibarıyla eşdeğerli olarak- değerlendiriyor ki bu görüşüne yukarıda ifade ettiklerimiz çerçevesinde katılmıyoruz.

Diğer gerundiumlarla/zarf cümlecigi kurucularıyla teşkil edilen kombinasyonun anlam bakımından farklılığını göstermek üzere birkaç örnek verelim (artçı **dA** için zikredilmiş olan ya da tasavvur edilen bir referans gerekli olduğu için bunu parantez içinde veriyoruz):

- (Koşunca yoruluyorum). Yürüyünce de yoruluyorum.
- (Koşsam yorulurum.) Yürüssem de yorulurum.
- (Okuyarak öğreniyoruz.) Dinleyerek de öğrenebiliriz.
- (Otururken dinleyebilirim.) Çalışırken de dinleyebilirim.

5. *and* ve Türkçeye tercümesi

Staal’ın İngiliz dili örneğinden yola çıkarak doğal diller için genelleştirmek istediği, yukarıda zikrettiğimiz görüşü, en azından Türkçe için bir geçerlilik arz etmiyor. Aslında bu görüşü Türkçe dışındaki birçok başka dil için de iddia etmek sakıncalıdır. Zira farklı dillerde *ve* karşılığında kullanılan kelimelerin semantik cepheleri, birbirleriyle yüzde yüz örtüşmek zorunda değildir. Mesela bilindiği üzere **and** bağlacının sahip olduğu iki farklı semantik boyut için Rusçada iki ayrı morfem (**a** ve **u**) kullanılır. Yine Arapçada **wa** edatının İngilizce **and** ile mukayese edilemeyecek, çok farklı semantik cepheleri vardır, örnekler çeşitlendirilebilir.

Türkçe ise İngilizcede (ve birçok başka dilde) mutlak gerekli olan **ve**’lere ihtiyaç duymayabilir de. Mesela ‘ben soracağım, sen cevaplayacaksın’ cümleleri arasında bir *ve* gereksizdir. Buna mukabil İngilizcede iki cümleyi ‘I will ask you, you will answer’ suretinde birleştirmek norm dışıdır; bu iki cümle arasında bir *and* bulunması iktiza eder, keza Almancada *und*. ‘I will ask you and you will answer’, ‘ich werde dich fragen und du wirst beantworten’ gibi cümlelerde ‘and/und’ bağlacının Türkçedeki gerçek karşılığı, aslında artçı bir **dA** bağlacıdır, yani metin ‘ben soracağım, sen de cevaplayacaksın’ şeklinde tercüme edilmelidir. Bu **dA**, ikinci tipteki **dA**’ya tekabül eder. Kurulan anlam ilişkisi Staal’ın asimetrik *and* ile kurulduğunu telakki ettiği yapılardakinin dengidir. Günümüz Türkçesinde bu tür bir ‘and’ karşılığında artık *ve* kullanıldığı da görülmektedir. Türkçenin asli kurgusuna uymayan bu kullanım (*ben soracağım ve sen cevaplayacaksın*, gibi), daha ziyade tercümelerle dile girmiştir. Özellikle son yıllarda yabancı film ve dizilerin acemice yapılmış tercümeleri ile de Türkçede nisbeten yaygınlık kazanmıştır.

Buradan yola çıkarak hulasaten, Türkçedeki *ve* ile İngilizcedeki *and* (keza Almanca *und*) bağlaçlarının birbirleriyle örtüşmeyen kullanım sahaları olduğunu, İngilizcedeki *and*’in kullanım imkanlarının bütün diller için genelleştirilemeyeceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla simetri ve asimetri hususunun geçerliliği de ancak belki İngilizceyi bağlar. Her dilin kendine has bir işleyişi, bir dünyası vardır.

KAYNAKÇA:

Adamović, M.

2006. “Da/De İlgecinin Kaynağı” (Çev. Aziz Merhan), *Türk Dili, Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Şubat 2006, C.: XCI, Sayı: 650, Ankara. (175-181).

Ağca, F.

2013. “Tarihsel Türk Dili Alanlarında dA Edatı ve Kökeni Üzerine”, *Yalım Kaya Bitigi: Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara. (99-107).

Budagov, L. Z.

1869. *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskiĥ narečiy I*. Sankpeterburg.

Csató, É. Á. & Johanson, L.

1998. “Turkish”, *The Turkic Languages* (Ed. Csató, É. Á. & Johanson, L.). London, New York.

Deny, J.

1921. *Grammaire de la langue Turque (dialecte Osmanli)*. Paris.

Duda, H. W.

1930. *Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen 1. Formenlehre* (=Morgenländische Texte und Forschungen: 2, hrsg. v. Fischer, A.). Leipzig.

Elöve, A. U.

1941. *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Yazan: J. Deny, tercüme: A. U. Elöve). İstanbul.

Ergin, M.

1985¹⁵. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul.

Fischer, W.

1987². *Grammatik des klassischen Arabisch*. (= Porta Linguarum Orientalium, neue Serie 11). Wiesbaden.

Gabain, A. von.

1945. *Özbekische Grammatik*. Leipzig, Wien.

—— 1974³. *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden.

Gadžieva, N. Z. & Serebrennikov, V. A.

1986. *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov. Sintaksis*. Moskva.

Gencan, T. N.

1975³. *Dilbilgisi*. (= Türk Dil Kurumu yayınları 418). İstanbul.

- Grönbech, K.
1936. *Der türkische Sprachbau*. Kopenhagen.
- Hacıeminoğlu, N.
1992⁴. *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul
- Jensen, H.
1931. *Neupersische Grammatik*. Heidelberg.
- Johanson, L.
1991a. “Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1/1990, Ankara. 98-110.
—— 1992a. “Periodische Kettensätze im Türkischen”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82, Wien. 201-211.
—— 1996b. “Kopierte Satzjunktoren im Türkischen”, *Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF)*, 49 (1996)-1. 39-49.
- Kononov, A. N.
1956. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. Moskva.
- Kurz, G. & Wojaczek, G.
1993. *Studium latinum* 2. Bamberg.
- Kuun, C. G.
1880. *Codex Cumanicus*. Budapestini
- Lewis, G.
1967. *Turkish Grammar*. Oxford.
- Mansuroğlu, M.
1955. “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1955, Ankara. 59-71.
- Menges, K. H.
—— 1968. *The Turkic languages and peoples. An introduction to Turkic Studies*. (= Ural-Altaische Bibliothek 15). Wiesbaden.
- Mundy, C. S.
1955b. “Turkish syntax as a system of qualification”, *Bulletin of the school of oriental and african studies - University London* 17, 279-305.
- Pinkster, H.
1988. *Lateinische Syntax und Semantik*. (Originaltitel: Latijnse Syntaxis en Semantiek, übers. aus d. Niederländ. v. Heberlein, F. & Lambertz, T.). Tübingen.

Poppe, N.

1991⁴. *Grammar of written Mongolian*. (= Porta Linguarum Orientalium; neue Serie 1). Wiesbaden.

Pritsak, O.

1959. "Das Karaimische", *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1, hrsg. v. Deny J. et alii, 318-340.

Reckendorf, H.

1921. *Arabische Syntax*. Heidelberg.

Staal, J. F.

1968. "And", *Journal of linguistics* 4, 79-81.

Tekin, T.

1958. "da/de bağlayıcısının türeyişi", *Türk Dili* 7 (78), 276-277.

——— 1958. "daha zarfı ve da/de edatı hakkında", *Türk Dili* 7 (83), 560-562.

——— 1968. *A grammar of Orkhon Turkic*. (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 69, hrsg. v. Sebeok, T. A.). Bloomington.

Şenlik, A. Ş.

2006. *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. Mainz. [Diss.]

——— 2012. "Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, vol.45, no.45 (2011), S. 251-268.

Temir, A.

1956a. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 1", *Oriens* 9, 41-85.

——— 1956b. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 2", *Oriens* 9, 233-280.

Tesnière, L.

1980. *Grundzüge der strukturalen Syntax*. (Original isim: *Eléments de syntaxe structurale*, hrsg. und übers. v. Engel, U.). Stuttgart.

Tiken, K.

2004. *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. TDK 837. Ankara

Topaloğlu, A.

1976. *XV. Yüzyıl başlarında yapılmış <satır-arası> Kur'an tercümesi: Muhammed bin Hamza 1*. (Giriş ve Metin). İstanbul.

- 1978. *XV. Yüzyıl başlarında yapılmış <satır-arası> Kur'an tercümesi, Muhammed bin Hamza 2* (sözlük). İstanbul.

Turan, F.

2000. *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*. (= *Turcologica* 45, yay. haz. Johanson, L.). Wiesbaden.

Zajączkowski, A.

1934. *Studja nad językiem staroosmanskim (Études sur la langue Vieille-Osmanli)*. (= Polska Akademia Umiejetnoci. Prace Komisji Orientalistycznej -17). Krakow, Paris.

- 1937. *Studja nad językiem staroosmanskim (Études sur la langue Vieille-Osmanli)*. (= Polska Akademia Umiejetnoci. Prace Komisji Orientalistycznej - 27). Krakow, Paris.